

Максим Стріха (Київ)

ДЕЩО ПРО КОМЕНТОВАНІ ВИДАННЯ Й ІНТЕРПРЕТАЦІЮ ТЕКСТІВ

Вільям Шекспір. *Сонети* /

Переклав Дмитро Павличко. Вступ до коментарів,
коментарі Марії Габлевич. – Львів: Літопис, 1998.

В дитинстві автор цих нотаток страшенно не любив приміток – тих, набраних петитом, до яких треба було щоразу лізти в кінець книжки, гублячи нитку захопливої розповіді. Проте з роками ставлення до коментарів радикально змінилося, й остаточно в любові до них ствердив колись автора легендарний Григорій Порфірович Кочур – перекладач з трьох десятків світових літератур, людина безмежної освіченості й ерудиції, неформальний лідер школи українського перекладу шістдесятих – початку вісімдесятих. А сам Григорій Порфірович успадкував цю любов від свого великого вчителя Миколи Зерова.

Сьогодні цікаво буде згадати, що з вісімдесяти сторінок тоненької зеровської “*Камени*” приміткам віддано майже двадцять. І мають вони щодо власних поезій Миколи Костевича, чи його перекладів з римлян далеко не підпорядковане значення. Поруч із поясненнями малозрозумілих посполитому читачеві реалій античності, тут таки маємо на диво цікаві й точні авторські спостереження щодо, скажімо, ролі доброго стилю, запозиченого від римлян, для сучасної української літератури.

Втім, любов до приміток та авторських коментарів сповідували не тільки українські неокласики. На гадку спадає чимало хрестоматійних прикладів – від розлогих коментарів Михайла Лозинського до власного таки пере-

кладу "Божественної комедії" аж до знаменитого чотиритомового видання коментованого англійського перекладу "Євгенія Онегіна" пера Володимира Набокова.

Для України такі видання, що стають справжнім бенкетом для вдумливого читача, в силу зрозумілих причин були явищем нечастим. Хоч і вони мали свою історію – від Франкового "Данте Аліг'єрі". Ця книжка, що вийшла 1913 р. у Львові, містить промовистий підзаголовок: "Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії". І якщо Франкові переклади з Данте мають здебільшого технічно-ознайомлювальний характер (за браком часу поет перекладав "карбовані терцини" білим ямбом – п'ятистоповим упереміш з шестистоповим), то "характеристика середніх віків", якою щоразу перебивано уривки з Дантових текстів, містить чимало глибоких і слушних спостережень.

Аксіоматично: за кількістю коментарів Данте в світовому літературознавстві перевершує хіба що Шекспір. Перше (і єдине на сьогодні) повне видання великого англійця українською мовою вийшло друком у видавництві "Дніпро" 1984-1986 року. Мені вже доводилося колись писати про цей унікальний для нас видавничий проект (див.: "Шекспір безмежний" // "Всесвіт". – 1989, № 11). І сьогодні я ще раз можу скласти подяку тим, хто своєю наполегливістю втілював його в життя: адже в останній момент "нагорі" вирішили, що досить буде п'ятитомника "Вибраного", а це відсунуло б перспективу повного українського Шекспіра на невизначене майбутнє. Але за право довершити такі видання в повному обсязі було заплачено чималу ціну: від участі в шеститомнику було відсторонено Григорія Кочура, який, за орвеллівською термінологією, вважався в ті роки "не-особою", а участь його геніального товариша Миколи Лукаша обмежилася перекладом однієї (далеко не першорядної для Шекспіра) драми "Троїл і Крессіда".

Тому, зрозуміло, апарат до цього видання (цілком фаховий і цікавий – до коментування було залучено провід-

них літературознавців, серед них Дмитра Затонського та Дмитра Наливайка) вже за редакторським задумом виконував суто підпорядковану функцію. А бібліографічний покажчик М. Мороза "Шекспір в Українській РСР" взагалі хибував на рясні цензурні купюри. Адже на момент виходу видання доба "реабілітансу" ще не почалася, а чимало постатей української шекспіріани або зазнали репресій, або творили в діаспорі.

Саме тут, до речі, вийшов і найцікавіший донедавна з погляду коментарів шекспірівський текст українською мовою. Йдеться про переклад "Короля Ліра", виконаний Василем Баркою (Штутгарт–Нью-Йорк–Оттава, 1969). Власне переклад має виразно експериментальний характер. Але саме видання цікаве тим, що містить, окрім передмови й основного тексту, ще й додатки – фрагменти з раніших українських перекладів "Ліра", статті Л. Толстого, В. Шкловського та В. Котта з шекспірівської тематики, багатющий ілюстративний та текстовий матеріал, присвячений різним театральним інтерпретаціям трагедії. Десять років тому, рецензуючи шекспірівський шеститомник у "Всесвіті", автор дозволив собі пошкодувати за тим, що ми ще не скоро діждемося Шекспіра, виданого на такому рівні.

І ось 1998 року українська шекспіріана поповнилася ще одним виданням – білінгвою "William Shakespeare. Sonnets – Сонети. Вільям Шекспір", яке може, без перебільшення, вважатися за взірць до видань такого штибу.

Тут не місце аналізувати особливості чергової, четвертої в часі (після Ігоря Костецького, Дмитра Паламарчука та Остапа Гарнавського) повної української версії шекспірових сонетів пера Дмитра Павличка. Скажу лишень, що перекладознавці матимуть відтепер багатий матеріал для зіставлень – від експериментального, стилізованого під мову спудеїв Києво-Могилянської академії Шекспіра Ігоря Костецького

*(З усього стомлен, кличу безрух – смерть,
Бо видіти заслугу жебраком,
І врамлення ніщоти в пишну щерть,
І чисту віру, викляту гуртом...) –*

через перекладеного колись у таборах заполярної Інти Шекспіра Дмитра Паламарчука –

*(Стомившись, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема...) –*

аж до найновішого, позначеного неповторною Павличковою інтонацією українського Шекспіра:

*Я кличу смерть – дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот...*

І якщо в цьому, ранньому для Павличка, датованому, як він сам зізнається, 1978 роком перекладі знаменитого 66-го сонета, коли поетові викручували руки, вимагаючи піти з посади редактора "Всесвіта", особистий біль і темперамент явно превалює над пошуком точного відповідника (шекспірівське "needy Nothing", вдало віддане як "ніщота" Костецьким чи "нікчемність" Паламарчуком, зробилося вельми ризикованим, хоч і дуже промовистим "вельможним бидлом"), то переклади останніх років поєднують експресію звучання з ретельною роботою над кожною словесною деталлю. І коли, скажімо, натрапляєш у 12-му сонеті на

*...зблеклу зелень врун, що з них жнивар
Уклав снопів копу сивобороду... –*

то не можеш не здивуватися, наскільки адекватно й точно відтворено шекспірівське:

*...summer's green all girded up in sheaves
Borne on the bier with white and bristly beard...*

(Принагідно ці рядки показують, наскільки ретельно працював перекладач над текстом, бо ж в останньому томі шеститомника маємо вочевидь менш виразне:

*...зелень врун, що зв'яже їх жниввар
В снопи й складе в копу сивобороду.)*

У передмові до видання сам Дмитро Павличко зізнався, що в редагуванні перекладів найактивнішу участь взяла львівська письменниця Марія Габлевич, яка справедливо заслужила сьогодні реноме одного з найвдумливіших і найретельніших наших перекладачів. Проте Габлевич не лише взяла участь у вже неодноразово згадуваному шеститомникові (їй там належать переклади історичної драми *"Генріх VIII"* та маленького куртуазного шедевр *"Фенікс і Голубка"*). Вона є так само Авторкою низки розвідок на шекспірознавчі теми (з дотепер опублікованих на думку спадають насамперед ґрунтовна стаття *"Два українські "Гамлети"* у науковому збірнику НТШ *"Проблеми літературознавства і художнього перекладу"* (1997), де власне "Гамлетові" присвячено місця значно більше, аніж порівняльному аналізу перекладів Григорія Кочура та Леоніда Гребінки, та елегантний есей *"Точка зору"* у "Всесвіті" № 8-9 за 1996 рік, де Авторка досить переконливо захищає Вільяма Шекспіра від прибічників численних давніх і новітніх гіпотез, які позбавляють англійського драматурга права авторства на власні твори.

У рецензованому виданні Марії Габлевич належить більша частина його обсягу. Її частку поділено між надзвичайно сумлінними й докладними коментарями до текстів

сонетів та авторською розвідкою *“Шекспірів Ерос життя і творчості”* – явищем для українського шекспірознавства чи не унікальним.

Річ у тім, що воно, це шекспірознавство, або ж було присвячене темі рецепції Шекспіра в українській культурі (на думку спадає насамперед майже вичерпна розвідка Григорія Кочура *“Шекспір на Україні”* в московському збірнику *“Мастерство перевода”* за 1966 рік), або ж носило незрідка компілятивний чи популяризаторський характер.

Натомість Марію Габлевич назагал мало цікавить, хто був той таємничий містер “W. H.”, якому сонети завдячують своєю появою. Цікавіше для неї інше – реконструювати сонетарій як щоденник поета, як низку монологів, одні з яких – це *думання вголос на самоті*, інші – *репліка в діалозі з уявним партнером, а фактично – в розмові з самим собою* (с. 174).

Для цього насамперед варто розв’язати проблему “поет і філософія”. Авторка робить слушну заувагу щодо відмінності трактування проблеми сьогодні й на межі XVI-XVII століть. Справді, *сьогоднішній інтелектуал по-інакшому мислить навіть слово “поет”; в усякому разі, він не вважає поета знавцем якихось істин, бо пізнання істин він відносить до компетенції людей науки* (с. 177). Натомість старший сучасник Шекспіра Філіп Сідней стверджував щось цілком протилежне: *поет працює, аби показати не те, що є чи чого нема, а те, яким воно повинно чи не повинно бути*.

А відтак, не можна не помітити перегуку шекспірівського:

*Краса, і правда, й доброта колись
Жили окремо, та в тобі зійшлись*

(сонет 106 з “юнакового” циклу, що охоплює сонети з 1 по 126) з ідеалами стремлінь індивіда й суспільства від Платона й до неоплатоніків Шекспірової доби: Красою, Істиною, Благом (“Good”, що може бути також “добротою”). Героїня “жіночого” циклу (сонети 127-154), за Марією Габлевич, є

втіленням “антиідеалу”: її краса асоціюється з темрявою, і сама вона “недобра”, “нещира”, “невірна” (с. 180). Проте далі йде на позір парадоксальний висновок: “жіноче зло” і “юнакове благо” існують не стільки в реальному житті, скільки в поетичній уяві. Це і є відправною аксіомою для подальшого аналізу дихотомій “поет і уява”, “поет і любов”, “поет і Юнак”, “поет і Жінка” і, нарешті, “поет і Читач”.

Ледве чи слід переповідати в короткій рецензії всі тези дослідниці, яка, вправно користуючись хронологічно-порівняльним аналізом, переконливо показує, як з сонетів відточувалися ситуативно-психологічні моделі, які згодом використовуватимуться для п'єс.

Історія, очевидно, мала печальне завершення: реальний юнак, хоч ким би він був, увійшов у конфлікт з ідеальним юнаком сонетів: *Сонетний поєдинок закінчився із загибеллю пана-пані його пристрасті*, а з ним погасла і сама пристрасть – проповідувати ідеал Любові. Віднині Шекспірові сценічні малюнки показуватимуть не “те, що повинно”, а те *чого не повинно бути під Сонцем* (с. 204). Нагадаємо – останні сонети написано 1601 року – водночас із “Гамлетом”...

Звичайно, я далекий від того, щоб вважати логічні побудови Марії Габлевич вичерпними. Напевно, на кожен з її аргументів знайдеться й контраргумент – адже даремно Авторка ще на початку розвідки розважливо пише: *писана історія свідчить, що існують у ній факти задокументовані, але фіктивні, існують факти правдиві, але задокументовані не повністю [...]. Показує ця історія також, що дуже часто факти не так висвітлюють, як висвітлюються, тобто підлягають інтерпретації...* (с. 172). І ще більшою мірою, додаю від себе, не так висвітлюють, як висвітлюються літературні тексти, в яких відбито ідеали й стремління людини, що жила чотири століття тому.

Проте повернімося до того, з чого ми почали. Григорій Кочур, посилаючись на враження Миколи Зерова, колись із захватом згадував університетську промову тодішнього

приват-доцента Івана Огієнка, присвячену одній-єдиній пушкінській фразі "Звучит музыка полковая" – не так всій фразі, як отому незвичному наголосові в слові "музыка", який дозволив авторові зробити цілу низку артистичних елегантних висновків.

А шекспірівський сонетарій, при всій повазі до пушкінського рядка, дає таки незміренню більше поживи і для аналізу, і для висновків. Це й зробила одна з учениць Григорія Кочура, а отже, в певному сенсі – нащадок гуманітарної традиції неокласиків Марія Габлевич.